

Ötödik rész
PANNON TÍPUS

Tizenhatodik fejezet

A DOMBORZAT ÉS A GAZDASÁGI ÉLET VÁLTOZATAI

Letelepedés

A bánsági-bácskai síkság. – A szerémségi-szlavóniai alföld a szigetként kiemelkedő hegyekkel. – Szlovén vidékek. – Gazdasági típusok. – Közlekedés. – Történelem és letelepedés

A pannon típus lakosságát felölelő terület legnagyobb része a Balkán-félszigeten kívül fekszik. Keleten a Pannon-síkságot, nyugaton a Keleti-Alpok egy részét foglalja magába. Itt világosan elkülöníthető három különböző domborzatú vidék.

A bánsági-bácskai síkság a Duna, Száva, Tisza, Maros és Temes melletti területeket öleli fel. Ez a legalacsonyabb terület és számos régebbi és újabb keletkezésű kanyarulattal (meanderrel) bővelkedik, különösen a Tiszának van sok kanyarulata.²⁰⁸ Az árteret még a XVII.sz. végén is bozótos mocsarak és ligetek borították. A lecsapolás és irtás nehéz munkálatait főleg az idetelepültek végezték, és ezek ma a legtermékenyebb földek, a vidék legnagyobb gabonatermői.

A gyakran elárasztott síkságokról észrevétlenül jutunk a diluviális folyami hordalék vidékére. Az agyag és homokrétegek a köves és neogén üledékre rakódtak rá. Ilyen Bácska domborzata és geológiai összetétele a Zentától (a Tiszán) Baja irányában (a Dunán) húzott vonalon. E vonaltól északra homokdűnék sorakoznak, általában északnyugat-délkelet irányban. A Dél-Bánságban levő delibláti dűnék ugyancsak ilyen irányúak, és a Duna túloldalán Szerbiában folytatódnak Gradište és Golubac (Galambóc) között. Az ilyen egyöntetű domborzaton figyelmünket a Titeli-fennsík kelti fel, amely Belgrádtól északnyugatra, a Duna és a Tisza találkozásánál emelkedik. Agyagból és jégkorszaki homokból áll. Ez a második olyan földművelési övezet, melyen megterem az ismert bánsági-bácskai búza.

Keletre haladva a bánsági hegyek felé, olyan széles övezetet találunk, melyet a Maros, a Temes és a Karas folyók különböző időkből származó hordalékkúpjai alkotnak.²⁰⁹ Ez is termékeny vidék, és itt is leggyakrabban búzát vetnek. Központjában Temesvár és Čakovo áll.

A szerémségi-szlavóniai alföldi fennsík a szigetheggyekkel. – Ez a terület a Száva, a Duna és a Dráva között terül el, délen pedig dombok és az első boszniai hegyek hatá-

²⁰⁸ Lásd P. Vujević remekművét (*Geogr. Abhandlungen*. Von A. Penck. VII, 4. 1906).

²⁰⁹ Cholnoky: Die Oberflächengestalts des Alföld (*Bullet. Soc. hongroise de Géogr.* Edit intern. XXXVIII. 1910.).

rolják. Összetételét tekintve homokból, jégkori agyagból, keleten főleg löszből, középen és nyugaton pedig neogén rétegekből áll. Ezen a fennsíkron főleg kristálypalából álló kis, magányos hegytömbök emelkednek ki: Fruška gora (539 m), Bilo (288 m), Papuk (865 m) és a Moslovačka Planina (489 m). A domborzat a Šumadijában és az Észak-Boszniában tapasztalhatóhoz hasonló, de az egész terület nagy változásokon ment át a Pannon-medence süllyedése következtében. Itt igen fiatal (tektonikus) földcsuszamlások keletkeztek, a pliocén kori tavi rétegek (hordalékok) nagyon kiemelkedtek, gyakran gyűrődtek. A Zágrábtól északnyugatra kezdődő magasabb területtől Szlavónia egy átlós mélyedéssel van elválasztva, amely a Szávától a Drávaig, Zágrábtól Zákonyig terjed, és amelyen a Zágráb–Budapest vasútvonal halad. E vonaltól nyugatra magányos medencék vannak, melyeket hegyek ölelnek körül, a Kalnik (673 m), a Slemen, a Zagrebačka Gora (1035 m) és az Uskočka Planina vagy Gorjanci (1181 m). Horvátország domborzatával szorosan kötődik Stájerországhoz. Az elzárt medencék közül legérdekesebb Zagorje, melynek egyenetlen talaját a Krapina folyó szeli át a maga sok mellékfolyójával.

Szlovén vidékek. – Távolabb, nyugaton található és domborzatuk különféle. Három igen kifejezett földrajzi egységet lehet megkülönböztetni.

Ljubljánától délre kezdődik a Fehér- vagy Karsztos-Krajna (Kranjska) vidéke mezőivel és szurdokaival, mint amilyenek a Planina, Cirknice, Lož, Kočevlje stb., melyek iránya a Dinári-hegyek irányával azonos.

A vidék közepén a Ljubljánai- vagy Kranji-medence fekszik. Ez a medence Blednél kezdődik, Radovljicán és Kranjon át Ljubljánáig terjed, északnyugat–délkelet irányú, akárcsak a Száva, mely keresztülszeli. Északi részében van a Bisticán fekvő Kamniki-völgy (potolina). E medence felső részét, különösen Bled és Radovljice között, morénák (gleccserhordalék), folyami gleccser (fluvioglaciális) és folyami hordalékközet fedi, melyből magányos dolomitdombok emelkednek ki. Kranj és Kamnik környékén ilyen hordalékokból áll a folyami gleccser eredetű köves terasz, mely kb. 30 méterre emelkedik a Száva fölé. A medence Alpok felőli oldalán a Júliai-Alpokról és a Karavankákról lezúduló folyók által lehordott nagy kiterjedésű kúpok találhatóak. A Ljubljánai-síkság egy része a Száva folyó hordalékkúpjaiból áll. Délre, közvetlenül a karsztos szakasz (meredek part) lábánál a ljubljánai tőzeges terület kezdődik. A földközi éghajlat hatása itt teljesen véget ér, és az alpesi éghajlatú területek kezdőknek. Csapadékból akár egy méternyi is eshet. Igen jelentősek a hőmérsékleti ingadozások. A telek zordak, hosszú, hetekig tartó köddel. A nyár meleg és gabonatermesztésre alkalmas. A tőzeges részeket kivéve szinte az egész medence talaja megművelt: területének 30,5 %-a rozssal és búzával van bevetve, később, nyáron pedig hajdinával és kölessel.²¹⁰ Az állattenyésztés igen fejlett. A gyáripar is egyre inkább fejlődik, főleg Kamnikban és Kranjban. Ljubljánát kivéve a népsűrűség 80–100 lakos négyzetkilométerenként. Központi helyzete miatt ez a medence jelentős szerepet játszott. A régi főváros nem Ljubljana, hanem Kranj volt. Ljubljana főleg a XIX.sz. folyamán kezdett el fejlődni. Ma, a maga 55 000 lakosával tisztán szlovén város, gazdasági központ és közlekedési csomópont a Karszt, a tenger, Zágráb, az alpesi országok és Bécs között.

A Száva vízgyűjtője vagy a Celjei-medence 25 km hosszú, 4 km széles, sokban hasonlít a Ljubljánai-medencére. Északról a Karavankák és a Bacher- hegy határol-

²¹⁰ N. Krebs: *Länderkunde der österreichischen Alpen*. Stuttgart, 1913.

ják. Oldalain, az északi széltől védett területeken jól megterem a borszőlő, a dió és a gesztenye. A völgyben búzát, kukoricát és komlót termesztenek. Ugyancsak gyakori a hajdina és köles termesztése is. Az állattenyésztés jelentéktelen, kivéve talán a sertéshizlalást – mely mostanában kezd lendületet venni – és a baromfitartást. A medence földművelő területén a lakosság sűrűsége 83–100 lélek egy négyzetkilométeren. Celjétől délre, Trbovlje szénbánya környékén és Zagorjében a lakosság sűrűsége egészen 355 főre emelkedik négyzetkilométerenként.²¹¹

A szlovén vidék harmadik földrajzi egysége a Dráva-völgy, Beljak (Villach), Celovec (Klagenfurt) és Maribor (Marburg) városokkal. A völgy alját gyakran moréna és folyami gleccserhordalék fedi. Mivel a Keleti-Alpok közepén fekszik, ennek a vidéknek tipikus alpesi éghajlata van, téli és őszi ködökkel, melyek igen sűrűk és igen hidegek. Szembetűnik, hogy minden település hordalékkúpokon áll. A völgy kukoricával, rozssal van bevetve, de csak a napos oldalán. Megterem itt a gyümölcs is. Az ezzel ellentétes oldalt erdő borítja, mely egészen a völgyekig nyúlik. A vidéken nem annyira fejlett az ipar, mint Ljubljana és Celje környékén. A terület népsűrűsége sehol sem haladja meg a félszáz lakost négyzetkilométerenként.

Gazdasági szempontból is három különböző vidéket különböztetünk meg a pannon területeken. Kelet-Szerémség, Bácska és Bánság egészében földműveléssel foglalkozó területek, a többi gazdálkodási forma egészen jelentéktelen.

A hegyes Szlavónia és a síksági Horvátország képezik a következő csoportot. A keleti terület egyöntetű földművelő típusával ellentétben, ezek a területek vegyes típusú gazdasággal rendelkeznek. Földművelésen kívül erdőgazdasággal is foglalkoznak, mivel az erdők az egész terület 36-37%-át teszik ki, és igen jövedelmezők. A legszebb erdők Szlavóniában vannak: a tölgyerdők egészen a mocsaras síkságokig húzódnak. A Gorski Kotar túlelű erdői egész hegytömböket foglalnak el Ogulin és az adriai partok között. Szlavóniában igen fejlett a sertéshizlalás. Gyümölcsből, főleg szilvából igen sok van, különösen Zágráb körül a Zagorjében.

A szlovén területek a harmadik gazdasági típushoz tartoznak, ahol a földművelésnek, bár igen fejlett, nincs akkora jelentősége, mint a Pannon-medencében. A terület 50%-át erdő fedi. A bányák, főleg szén- és higanybányák (Idria) nagy gazdagságot jelentenek. A gyáripar fejlettebb, mint bárhol másutt a másik két vidéken.

A közlekedés tekintetében e délszlávoklakta földeknek nincs kiemelkedően fontos útvonala, és nincsenek egységes kereskedelmi irányvonalai. A kereskedelem egyrészt az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország különböző gazdasági központjai felé irányulnak, másrészt az Adriai-tenger, Trieszt és Rijeka (Fiume) felé. A Belgrád–Zágráb vasútvonalnak, mely később Ljubljana, Trieszt és Rijeka felé ágazik, az a rendeltetése, hogy e vidékek iparának legnagyobb részét magához vonzza. Politikai okokból azonban, elsősorban Magyarország tiltakozása miatt, e vonalnak nincs meg az a jelentősége, melyet neki szántak. Rijeka (Fiume) mégis a Pannon-medence, elsősorban Horvátország és Szlavónia kikötőjévé vált. Ez természetes kijárata azoknak az északi dinári területeknek, melyeknek völgyei és utai a Belgrádot ezzel a kikötővel összekötő vasútvonal felé nyitottak.

²¹¹ N. Krebs i.m.

Úgy tűnik, Trieszt a maga szélsőséges helyzete miatt nem tudja Olaszország gazdasági áramlatait magához vonzani, ugyanakkor azonban e kikötő kedvezőbb földrajzi helyzetben van, mint Rijeka, hogy a szlovén területek és egyes osztrák–német vidékek tengeri kijáratává váljon. Itt találkozik a dalmát tengerpart minden kereskedelmi útvonala. Kereskedelmi szempontból Split, Dubrovnik, Kotor, sőt még Shkodra és Durresh is Trieszttől és Rijekától függött. A tengerpart és a hátság – melyet kizárólag szlovének laknak – kapcsolata megmagyarázza a trieszti szláv lakosság utóbbi 10 évben történő állandó növekedését. Triesztben igen jelentős számú délszláv kisebbség él. A pénzintézmények és gazdasági intézmények fellendülése hirtelen következett be. Ezek egyesültek az Adriai-tengermellék pénzintézményeivel.

A pannon típusú délszlávok történelmében két időszakot kell megkülönböztetnünk: az első időszak a török Balkán-félszigeti betöréséig tartott, a második időszak a Balkán-félszigeti délszlávok pannóniai területre való letelepedése.

Az első időszakban a pannon délszlávok történelme a német, de különösen az osztrák–magyar történelemmel volt kapcsolatban, kivéve a horvát népi függetlenség időszakát a XI.sz. végéig. A szlovéneket, akik a nagy délszláv népvándorlás idején érkeztek ezekre a vidékekre és hamarosan felvették a katolikus vallást, a németek igázták le a középkor elején. Ők azonban minden erejükkel igyekeztek nemzeti önállóságukat megőrizni. Még a XV.sz. közepéig Szlovénia német fejedelmeinek – régi szokás szerint – esküt kellett tenniük a Celovec (Klagenfurt) melletti Gospodsveti mezőn, és meg kellett tartania a szlovén nyelvet és intézményeket. A XVI.sz. közepén sok szlovén került a reformáció hatása alá, de a protestáns mozgalmat a katolikus papok és uralkodók elfojtották. 1573-ban a szlovén és horvát parasztok fellázadtak. Ez valódi parasztlázadás volt, melynek élén Matija Gubec (Gubec Máté) állt, és a nemesség meg az igazgatás ellen irányult. A felkelés még ma is élénken él az emlékezetben és titokzatos jelleget hordoz, ahogy ez a nyugati délszlávoknál jellemző. A szájhagyomány szerint Matija Gubec nem halt meg, hanem seregével együtt élve eltemette őket az a két hegy, mely összezsukódott felettük. A többi vezetővel együtt egy hatalmas kőasztal mellett ülve töltik idejüket. Szakálla lassan az egész asztal körüléri, és mikor kilencedszer körbeér, a hegyek megnyílnak, Matija Gubec seregével együtt felkel álmából, és mindörökre felszabadítja a parasztokat.

A szlovének az alpesi Krajna kívül a polgári Horvátország (Varasd, Zágráb, Körös megyék) nagy részére és Szlavóniába is letelepedtek, ahol a horvát őslakossággal keveredtek. Ez a régi szerbhorvát lakosság a Dunától és Szávától északra azonban igen ritka volt a török hódítás előtt. Ők is a nagy szláv népvándorlás idején érkeztek a középkor elején, Szerbiából és a történelmi Horvátországból csak később érkeztek telepések. A mocsarak és ingoványok miatt Bácskába és Bánságba kevesebben jöttek, mint Horvátországba és Szlavóniába. Magyar történelmi iratok 1190-ben említik a szerbeket Bánságban. Úgy tűnik, nagy számban voltak a krassói megyében, ahol néhány hullámban tértek át katolikus hitre: 1360-ban, 1366-ban, 1379-ben és később is.²¹²

Ennek a szerbhorvát lakoságnak nem volt jelentős szerepe egészen a török hódításig. A történelmi Horvátország – a középkori horvát állam – délebbre volt, Észak-Dalmáciában, Likában és a horvát Krajnában (Bosznia északnyugati része).

²¹² Czoernig: *Ethnographie*. II. 152.

1102-ben ez az állam Magyarországgal egyesült. A horvát politikai élet központja északra helyeződött át, és Zágráb lett a horvát bán székhelye. Itt, Zágráb és Zagorje közvetlen közelében fejlődött ki a horvát nemzeti öntudat az utóbbi évszázadok folyamán. A délről történő idetelepülésnek és Zágráb hatásának köszönhetően a horvát név mind jobban elterjedt azon szomszédos katolikus lakosság körében is, amelyeknek nem voltak saját történelmi emlékeik, és ezzel a horvát nemzeti öntudat is ébredezni kezdett a szlavóniai katolikusok között is.

Amikor a törökök elfoglalták a Magyar Királyságot (1526), Horvátország és Szlavónia legnagyobb része nem került fennhatóságuk alá. A horvátok ekkor örökletes monarchiát kaptak, királyukká I. Ausztriai Ferdinándot választották, arra számítva, hogy a Habsburgokban szövetségesekre lelnek a törökök ellen. A törökök azonban csakhamar elfoglalták Szlavóniát (1536), amely fennhatóságuk alatt maradt 1699-ig.

A XIV.sz. végén a ma már csak hajdani Osztrák–Magyar Monarchia területeire balkáni telepesek érkeztek, többnyire keleti pravoszláv szerbek. Ez változásokat eredményezett a lakosság etnikai összetételében. Egy új típus kialakulása veszi kezdetét.

A török hódítás kezdete előtt Szlavónia őslakossága, amelyik kaj-ozó nyelvjárással beszélt, Kranjba és Stájerország területére menekült. Az őslakosság csak a polgári Horvátország, különösen Zagorje és a Zágráb melletti Turopoljében (Túrmező) maradt fenn azokon a területeken, melyeket gyakran fenyegetett a török, de melyek sohasem kerültek a fennhatósága alá. A török közigazgatás alatt és felszabadulása után, Szlavóniába nagyszámú katolikus és pravoszláv telepes érkezett a Száva másik partján levő területekről. Nyugat-Szlavóniában, Vinkovcától nyugatra a Boszniából érkezett katolikusok és a korábban Horvátországból érkezettek voltak többségben. Ezek az új idetelepültek, akárcsak az itteni őslakosok, részben tovább költöztek észak felé, a Dráván át Magyarországra, és még távolabb, Bécs környékére és Morvaországba. Így keletkezett a „horvát szigetcsoport”, amin a vízi horvátok („Wasserkroaten”) ausztriai vidékeken elszórt településeit értjük.

Igen tekintélyes volt azon szerb telepesek száma, akik a polgári Horvátországba, Nyugat-Szlavóniába Vinkovciig, főleg Szerémségbe, Bánságba és Bácskába – ahol a többséget képezték – költöztek. Letelepedésük következtében a kevés magyar északra húzódott, románból pedig akkoriban igen kevés volt a bánsági síkságon. A szerb telepesek még a vidékek határain kívül is letelepedtek, a hegyi Bánság és Erdély vidékére, a Román Királyság területének határáig. A XVI. és a XVII.sz.ban nagyszámú szerb élt Lugos (Lugoj) és Karánsebes körül, akárcsak a Krassó-Szörény megyében. Arad a szerb püspök székhelye lett. Az erdélyi pravoszláv méltóságok felett szerb püspök uralkodott, kinek székhelye Budán volt. J. Barbalescu román tudós szerint ők foglalták el a vezető helyeket az egyházban, állami igazgatásban, és Románia politikáját is ők vezették.²¹³ A szerb nyelv akkoriban nemcsak a diplomácia, hanem minden iskolázott társadalmi rend nyelve volt. Még a XIX.sz. elején, Románián át Oroszországba tartva, Mateja Nenadović esperes a moldáviai Foaçeni környékén užicei és kraljevói származású szerbekre bukkant. Fennmaradt ezen a vidéken egy Serbi nevű település,

²¹³ *Relations des Roumanins avec les Serbes, les Bulgares, etc. Jassy. 1912. 371. p.*

melynek lakossága szinte teljesen elrománosodott. Krajova környékén, Mala Vlaška (Kis Oláhország) területén más szerb települések is megtalálhatók.

A Romániában élő szerbek egy része, valamint főleg azok, akik Magyarországon a Marostól északra telepedtek le, Dél-Oroszországba vándoroltak tovább (szerb vándorlások 1751–1753, Šević, Tekelija és Horvat vezetésével). A hegyvidéki Bánság, Erdély és Románia más szerbjei pedig elrománosodtak. A XVII.sz. elején a románok a hegyvidékről a bánsági síkságra kezdtek ereszkedni, és ezek a mozgások a XVIII. sz.-ban megerősödtek. Még a XIX.sz. elején is, „ha a törökök egy csoportja átkelt volna a Dunán mindenki, akinek vesztenivalója volt, a magyarországi és erdélyi erdőkbe menekült, a bojárok mindig példát szolgáltatottak. Negyven év leforgása alatt a vlach (oláh) lakosság hét ízben menekült”.²¹⁴ A Marostól északra fekvő vidékeken a románok azokat a településeket foglalták el, melyekből a szerbek Dél-Oroszországba mentek. Ezenkívül ők (a románok) keveredtek a szerbekkel, és velük együtt alkotják Bánság keleti részének vegyes lakosságát. Végezetül, a XIX.sz. folyamán Bánságba és Bácskába számos település létesült a Württembergből, Bajorországból és Szászországból érkezett német telepesek jóvoltából.

Azok a szerbek, akik Nyugat-Szlavóniában telepedtek le, gyakran a vlach elnevezést kapták. Ez az elnevezés először a félsziget régi, romanizálódott lakosságának elnevezése volt, majd később, a XII. és XIV.sz.-ban a Balkán minden állattartó népére használták. Szlavónia nyugati része az osztrák emlékiratokban (a szerbek miatt) Parva Valachia (Kis-Oláhország vagy Fekete-Oláhország) néven szerepel. Szerémséget és a bánsági Torontál megyét pedig a XVI.sz.-ban és sokkal később Rascia (Raška) néven jelölik, mivel a telepesek túlnyomó többsége Raškából származik. Az osztrák emlékiratok ezt a lakosságot Serviani seu Rasciani néven emlegetik. Később az osztrák közigazgatás ezeket a szerbeket illíreként tünteti fel. A bécsi udvarnál illír kancellária létezett, mely az idetelepült szerbek ügyeivel foglalkozott.

E vándorlások következtében a szerbek etnikai határai még északabbra tolódtak. A Száva és a Duna túloldalán létrejött az új Szerbia, mely még gazdagabb lett, mikor az idetelepült nemesség a magyar királyoktól nagy birtokokat, sőt városokat kapott. Ezek az idetelepültek saját közigazgatási egység létrehozását szorgalmazták. Még mielőtt letelepedtek volna, a fontosabb telepes csoportok engedményeket kértek saját nemességük és saját egyházuk számára. Legjelentősebbek azok a kedvezmények, melyeket 1696. április 6-án I. Lipót császár adott nekik. A szabad vajdavasztáson túl megadatott nekik szabad vallásgyakorlás is, sőt az adófizetés alól is felmentették őket. Bánságban számos kolostort építettek, úgyszintén Bácskában és Baranyában. A szerémségi Fruška gorában a szerbek nemzeti szentélyt hoztak létre: számos kolostort építettek, és áthozták oda balkáni nemzeti kegytárgyaikat, főleg királyaik és püspökeik ereklyéit. Azok a templomok és kolostorok, melyeket a szerbek Szlavóniában alapítottak, ismertek. Amikor 1557-ben Sokolović nagyvezír felújította a Peći Püspökséget, ez az egész terület, mely török uralom alatt volt, a püspökséghez tartozott. A XVI.sz.-ban a Szávától északra 12 szerb érsekség (episkopija) létezett.

Szlavónia 1699. évi felszabadulása után, az állandóan fenyegető török veszély miatt az osztrák államférfiakban felvetődött a kérdés, hogyan megvédeni az országot

²¹⁴ De Moltke: *Letres sur la Turquie, traduction française*. Paris, 1877. 5. p.

déli határait a török folyamatos támadásaitól. Megoldásként létrehozták a Katonai Határőrvidéket, egy széles övezetet a Velebittől és Likától a Kárpátokig. Karlovac (Károlyváros) lett a horvát, Varaždin (Varasd) pedig a Szlavóniai Katonai Határőrvidék központja. A Határőrvidék egy olyan adminisztratív egységet képezett, mely független volt a bántól és a horvát szabortól, valamint önálló közigazgatással rendelkezett. A Határőrvidék területe kisebb egységekre, regimentekre (ezredekre) oszlott. Minden 16 és 60 év közötti férfi katonának számított. Miután eleget tettek katonai kötelezettségeiknek, a fegyver helyett ismét az eke szarvát ragadták meg, és megint parasztokká váltak. A leszerelt tisztek a bírók feladatait látták el. A katonai vezetők belátták, hogy a házközösségekbe való szervezés, mely már korábban is létezett, és melyet a félsziget szerbhorvátjai csak megerősítettek, számottevően hozzásegít az ország megvédéséhez. Ezért törvényekkel segítették és védték a zadruga intézményét. Ez tehát egy katonai társadalom volt, amely belső berendezésének köszönhetően elláthatta saját szükségleteit. A hivatásos katonák sajátos mentalitása enyhült a parasztok földműves szokásai és békés hajlamai hatására. Ennek az intézménynek köszönhetően egyidejűleg mutatkozott lehetőség – különösen a balkáni telepések számára – a hősiesség hajlamaik, a török elleni bosszúállás vágyának kielégítésére, a hazaszeretet ápolásának bizonyítására és a nagyközösségben való békés együttélésre. Ausztria déli határán végig erődítményeket emeltek. Riadó esetén az örök félreverték a harangokat, a parasztok fegyvert fogtak, és gyorsan a számukra kijelölt helyre siettek. Mivel saját házukat, tűzhelyüket és saját földjüket védték, bátrabban harcoltak.

Miután a török hatalom meghátrált és a moravai Szerbia felszabadult, nem volt többé szükség a Határőrvidékre, így 1870-ben megszüntették. Mivel ez az intézmény a Balkánon uralkodó körülményekhez és szellemhez igazodott, a lakosság körében szép emlékeket hagyott. Sok paraszt még ma is azzal dicsekszik, hogy ők maguk vagy őseik granicsárok (ahogy a Határőrvidék lakosait hívták) voltak. Ezek valóban nagyobb szabadságot élveztek, mint a Monarchia más parasztjai: saját földjük volt, vallási tekintetben pedig igen nagy kedvezményekben részesültek. Ezt a lakosságot ma is harci szellem és a patriarchális élet nagyszámú maradványa jellemzi.

Az osztrák–magyar igazgatás azonban emésztette a nép lelkét, így lázadások törtek ki a törökök elleni harc mellett, amely miatt e nép valójában az Osztrák–Magyar Monarchiával szövetkezett. Ilyen volt Zrínyi és Frangepán összeesküvése, akiknek az osztrákok 1671-ben fejüket vették. Horvátországban ezután megszüntették az alkotmányt, és önkényuralmat vezettek be. Mária Terézia (1740–1780) és II. József (1780–1790) megkezdték Horvátország elnémetesítését. A horvát szabort 1790-ben a Magyar Minisztérium fennhatósága alá rendelték, de az ellenállás titokban folytatódott.

A szerbhorvátok a legújabb időkben főleg a magyarok ellen harcoltak, akik nyelvüket akarták rájuk erőszakolni a közigazgatásban és iskoláztatásban. 1848-ban hadat üzentek a magyar forradalmi minisztériumnak. A horvátok Jelačić bán, a szerbek pedig Rajačić pátriárka vezetése alatt összefogtak a magyarok ellen, és teljes önállóságot követeltek. Az események hatására az osztrák udvar beleegyezett, hogy megalakuljon a Szerb Vajdaság Temesvár központtal. 1860-ban azonban, a magyar követeléseknek engedve, megsemmisíti ezt az engedményt.

1868-ban Horvátország egyezményt kötött Magyarországgal, melyben Horvátországnak és Szlavóniának teljesen önálló belső közigazgatást látnak elő, és elismerik külön gazdasági helyzetét. A magyarok azonban soha nem tartották magukat ehhez az egyezményhez, így ez olyan nehézségekhez és lázadásokhoz vezetett, melyeket sorra levertek, mint például 1873-ban Rakovicában Eugen Kvaternik lázadását. A horvát alkotmányt hatályon kívül helyezték, Khuen-Héderváryt pedig horvát bánná nevezték ki. Ő azonban lemondásra kényszerült azoknak a szerbhorvátoknak a nyomása miatt, akik szövetkeztek egymással, és megalakították a Szerb–Horvát Koalíciót, azt a pártot, amely 1905-ben Horvátország és Szlavónia legerősebb pártjává vált.

A Vajdaság megszűnése után a Bánságban, a Bácskában és a Baranyában élő, az igen erőteljes elmagyarosodás ellen is küzdő szerbek sorsát az is nehezítette, hogy a románok, akiknek a szerbekkel közös egyházi szervezetük volt 1864-ig, önálló egyházat alapítottak. A Magyarországon élő szerbek magukra maradtak az elmagyarosítás elleni harcban (ezt főleg Svetozar Miletic vezette), de nem sok valós eredményt értek el. Miután az elmagyarosítás gyakorlata bekerült az iskolákba, fokozatosan a szerb egyházba és irodalmi intézményekbe is betört. A XIX.sz. végén azonban a magyarországi szerbek körében gazdasági fellendülés észlelhető, amely valamelyest felüdítette a nép életét. Ez a horvátországi és szlavóniai gazdasági mozgásokkal is kapcsolatban állt.

Tizenhetedik fejezet

A SZELLEMI FEJLŐDÉS ÉS AZ ÁLTALÁNOS JELLEMVONÁSOK

A balkáni civilizáció alapjai a pannon szerbeknél. – A közép- és nyugat-európai eszmék hatása. – Újvidék mint nemzeti központ. – Mozgalom az egységért Zágrábban. – Patriarchális és balkáni jellemvonások. – Egy megszakítás nélküli civilizáció következményei. – Az osztrák szellemiség hatása. – A mentalitás fejlődése

A horvátországi és szlavóniai nemesség és értelmiség ismerte a horvát történelmet. Ezek a régi emlékek azonban nem voltak sem elevenek, sem mélyek a néptömegekben. Azok csak a XIX.sz. elején emelkedtek nemzeti öntudat szintjére az iskoláztatás, irodalom és gazdasági fejlődés hatására. Velük ellentétben a pannon szerbek, akár csak a dináriak, őrizték múltjuk emlékeit, az ő nemzeti érzelmük már akkor is igen erős volt, mikor az új irodalom fejlődni kezdett. A Szávától és a Dunától északra települt szerbek nagy részének – mivel új telepesek voltak – nem volt semmilyen köze az Osztrák–Magyar Monarchiához. Vallásuk még jobban elválasztotta, és idegen elemként tűntette fel őket ebben a kettős államban. Mély gyökeret vert bennük az az eszme, hogy balkáni törzstársaikkal közös, független államot alkossanak. Az irodalom hatása törekvéseik sorában csak második helyre szorult.

Dél-Magyarország szerb lakosságát a néptömegeken kívül nagyszámú, főleg Kosovo-metohijai városokból származó kereskedő és iparos alkotta. Ezek gyorsan meggazdagodtak. A Zemuntól (Zimony) Budapestig található városok mindegyikében lakva gyakran álltak a nemzeti mozgalmak élén, különösen a XVIII.sz.-tól kezdve. Otto Pirch német tudóst igen meglepte, mikor 1829-ben olyan iparosokkal találkozott, akik ismerték a modern szerb irodalmat, és érezhetően elősegítették annak terjedését. 1792-ben Dimitrije Anastasijević kereskedő Karlócán megalapította a szerb gimnáziumot, két évvel később ugyanitt megalakult az első szerb papnevelde. 1810-ben Sava Vuković kereskedő közbenjárásának és segítségének köszönhetően megalakult a második szerb gimnázium. 1812-ben Szentendrén nyílt meg az első szerb tanítóképző, melyet 1816-ban Zomborba helyeztek át, ahol ma is található. 1825-ben néhány szerb kereskedő Budapesten megalapította a Matica Srpska (Szerb Matica) irodalmi társaságot. Ezt hamarosan Újvidékre helyezték át. E társaság évkönyve, a Letopis mintegy 330 füzetet tartalmaz. Ugyanígy, különösen a kereskedők és iparosok segítették nagyvonalúan a népiskolák és számos nyomda megnyitását is, melyekből majdnem mindenhol akadt.

A papság szerepe szintén igen jelentős volt a XVII. sz. végén, különösen a Čarnojević pátriárka által vezetett nagy szerb népvándorlás után. A püspök akkoriban nemcsak a szellemi, de a világi vezetője is volt minden szerbnek. Úgy tűnt, hogy az osztrák állam által adott kedvezmények inkább egy vallásnak, mint egy népnek szólnak. A pravoszláv hit az idetelepült szerbek számára új hazájuk jelképe lett, és azok a

vallási üldöztetések, melyeknek a XVIII. sz. végén ki voltak téve, csak arra ösztönözte őket, hogy még inkább vallási vezetőik köré tömörüljenek. Sokan közülük ismerték a régi szláv–szerb irodalmat, és mivel a régi könyveket át is írták, joggal élveztek általános tiszteletet. 1700 körül az évkönyvek a račani átírókat emlegetik a szerbiai Rača kolostorból, ahol tevékenyen dolgoztak a régi könyvek átírásán. Sok szerzetes tanulta meg a nyomdászmunkát szerb nyomdáiban, melyek a XV.sz. végétől léteztek: Obod (1494) Cetinje mellett, Goraždéban és Mileševóban Boszniában, Shkodrában Stari Vlah környékén, a Gračanica kolostorban Kosovón, Belgrádban stb.

A balkáni eredetű civilizáción alapult a szerbek szellemi élete abban az országban, melybe betelepültek. Központjaik Újvidék és Karlóca lettek. Mégis, bár hűek maradtak a régi balkáni szellemhez, irodalmi nyelvezetüket megváltoztatták. A régi szláv–szerb nyelvbe, a balkáni szerbek irodalmi nyelvbe egyre több orosz szó került. Azokon az új területeken, melyeket a pannon szerbek elfoglaltak, közelebb voltak a szláv és pravoszláv Oroszországhoz. Vallási üldöztetésnek kitéve támaszt kerestek. Azok a szerbek, akik Oroszországba költöztek, és ott a katonai nemesség, a magas tisztviselőség és papság köreibbe kerültek, tanítókat, egyházi könyveket és kegytárgyakat küldtek nekik. Jovan Skerlić szerint az orosz egyház és irodalom hatása különösen 1740-től a XVIII.sz. végéig terjedő időszakban volt érezhető.²¹⁵ Az orosz elemeket tartalmazó nyelv nemcsak egyházi, iskolai és irodalmi körökben, hanem átszötte az értelmiség hétköznapi beszédét is.

Ezeknek a területeknek a kedvező földrajzi helyzetéből adódóan ebben az időben már érezhetőek a Közép- és Nyugat-Európából érkező hatások. Ezek legelőször német, főleg osztrák–német hatások voltak, később pedig a Nyugat általános filozófiai hatásai. A balkáni civilizáció és az idetelepült szerbek szokásai gyökeresen megváltoztak. Ennek az új szellemnek legtipikusabb képviselője Dositej Obradović, a nagy író volt, aki sokat tett annak érdekében, hogy a szerb nép a nyugati civilizáció felé forduljon.

Ő tevékenykedett elsőnek azon, hogy a népi nyelv belekerüljön az irodalmiba, és a délszlávok egységét hirdette, függetlenül vallási felfogásuktól. A szerb nyelv és irodalom megreformálását népies szellemben csak Vuk Karadžić vitte véghez. Munkájával főleg az Osztrák–Magyar Monarchiában élő szerbekre hatott, akik azután az egész nép irodalmi és szellemi életének megadták az alaphangot.

A pannon szerbek szellemi központja Újvidék volt egészen a XIX.sz. közepéig, sőt néhány évvel későbbig is. A Szerb Matica által kiadott *Letopison* kívül, amely ebben az új irodalomban az első helyet foglalta el, Újvidéken más folyóiratok és napilapok is megjelentek. Itt alakult meg az első szerb színház. Ez a város lett minden nemzeti egység kifejezésének a színhelye. Az *Össz-szerb Ifjúsági Társaság*, melynek minden szerb területen voltak bizottságai, Újvidéket választotta ki működésének központjául.

A horvátoknál ugyanez a szerep Zágrábnak jutott. Ennek a mozgalomnak főleg az irodalom adott lendületet, amely egyre inkább távolodott a vidéki törekvésektől és minden délszláv egységét hirdette. Zágráb helyzete igen kedvező volt e mozgalom szempontjából. A migrációk után itt szerbek és horvátok keveredtek. Itt alakult ki a

²¹⁵ *Istorija srpske književnosti*. Beograd,1912.

szerbhorvát és szlovén területeknek egy bizonyos határa. Délkeleten egészen az Adriai-tengerig érezhető volt Zágrábnak a történelmi Horvátországra kifejtett hatása. Ide érkeztek meg a szerbek Likából, Szlavóniából és Szerémségből, és egy igen vállalkozó szellemű csoportot alkottak, melyből sok, igen tekintélyes kereskedő került ki.

Utainak és vasúti hálózatának köszönhetően, melyek Zágrábtól a szlovén területekre, de főleg az Adriai-tenger felé vezettek, a város kapcsolatot létesített a tenger-melléki szerb lakossággal és Dubrovnikkal. E területek iskolázott emberei Zágrába költöztek. A zágrábi tudományos körök kezdtek el elsőként foglalkozni a dubrovnikai irodalommal. Zágrábon keresztül terjedtek el Vuk Karadžić tanításai a nyugaton élő délszlávok között. Ebből keletkezett a nagy illír és délszláv mozgalom, melynek vezetői Ljudevit Gaj, Rački és Strossmayer đakovói püspök. Ivan Mažuranić, a legnagyobb horvát költő, aki az Adriai-tengermellékről származik (a vinodoli Novóból) Zágrában élt, és 1864-ben legismertebb művét Smail aga Čengić halála címmel adta ki.

Ezt a mozgalmat a tudományos intézmények megalapítása segítette elő, melyek igen széles alapokon nyugodtak. Ilyenek voltak a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia, melyet 1867-ben alapítottak és az egyetem (1874). A Jugoszláv Akadémia a legjobb nyelvészek gondozásában kiadta a szerbhorvát szótár nagy részét, akárcsak a délszláv népek történelmére vonatkozó jelentős anyagot is. Ezenkívül a zágrábi és belgrádi akadémia közös igyekezetének köszönhetően lefektették a délszláv enciklopédia alapjait is. Minden Zágrában, Újvidéken és Belgrádban működő tudományos és irodalmi társaság állandó kapcsolatban van egymással. A szerb vagy horvát irodalom hírlapjaiban közreműködnek mindkét törzs irodalmárai és tudósai.

A pannon típus lakossága nagy részben balkáni telepesekből, főleg dináriakból áll, mentalitása igen hasonlít a dinári lakosság mentalitásához. Ők még a XIX.sz. közepéig patriarchális életmódot folytattak. A Határőrvidék lakossága pedig még ez után az időszak után is főleg patriarchális szemléletű maradt. Megmaradtak náluk a dinári szokások és felfogások, a népköltészet és más bölcsességek, valamint a közösségi életmód. Jelentkeznek náluk, főleg a szerbeknél a balkáni jellem különös vonásai, melyek a történelem és a régi balkáni civilizáció következményei. Ezek sokkal ritkábbak a Zágrábtól északnyugatra élő régi lakoságnál, akik más körülmények hatására változtak meg.

Ennek következtében, egy balkáninak, miután a Száván és a Dunán átkel, azonnal feltűnnek a lakosság pszichikai jellemvonásai, melyek megegyeznek földijeinek jellemvonásaival, csak később figyel fel azokra a különbségekre, melyeket az eltérő földrajzi környezet és a másfajta civilizáció okozott.

E lakosság általában síksági, kevésbé élénk szellemmel rendelkezik és kevésbé vállalkozó szellemű, mint a dináriak. A bánági, bácskai, szlavóniai és szerémségi termékeny talaj bő termést ad, a könnyű élet pedig azt eredményezi, hogy eltűnik a dinári indulatosság, hevesség. A nemzeti tudat jobban megőrződött azoknál a földművelő rétegeknél, akik kevésbé voltak kitéve az idegen hatásoknak és a legmagasabb osztályokban, az iskolázott emberek között, mint a városi lakosság körében és egyes kevésbé kultúrált környezetekben. A nyelv is kevésbé tiszta e két utóbbinál: ahelyett, hogy beszédükben az új tárgyak és új eszmék megnevezésére új szavakat alkotnának, ők idegen szavakat használnak eredeti formájukban vagy alig megváltoztatva azokat.

Ez a pannon lakosság nem, vagy csak alig hódolt be a török igazgatás hatásának, fejlődése folyamán egy jobban fenntartott, állandóbb civilizáció áldásait élvezhette. Bennük több udvariasság és illendőség és kevesebb gorombaság van, mint a balkániakban. Csodálatra méltó, főleg Zágrábban, az a rend és pontosság, mely az intézményekre és az egész városra jellemző, az irodalmi és művészi szellem iránya és a felvilágosult környezet.

A szlovének főleg igen kifejezett szervezőképességükkel tűnnek ki. Mindig is jellemezte őket gazdasági vállalkozásokhoz fűződő különös hajlamuk. Törekvéseikben igen kitartók és állhatatosak. Tisztelik a fennálló intézményeket. A középső társadalmi réteg igen felvilágosult. Horvátországban, nem alaptalanul, tekintik a krajnaiakat a közép-európai civilizáció képviselőjének.

A szervezőképességüknek, melyet az osztrák-németektől vettek át, a szlovének nagy hasznát vették függetlenségi harcukban. Úgy tűnik, hogy ez a nép, mely oly sokáig volt idegen uralom alatt és melynek nemzeti fejlődése így lelassult, ébredve olyan heves ellenállásról tanúskodott, mint az a rugó, mely sokáig volt leszorítva és most kipattant. A szakadatlan harc, melyet az idegen elnyomás ellen folytattak, végeredményben minden pannon délszláv mentalitására rányomta különös bélyegét, mivel itt az ellenség különösen leleményes és körmönfont volt.

Az Osztrák-Magyar Monarchiában a dinasztia egy volt az állammal. A katonák, a tisztviselők és a papság csak ennek végrehajtó szervei voltak. Az a felfogás, hogy az állam a nép érdekeit kell, hogy képviselje, nem volt ismert a Monarchiában. Ellenkezőleg, úgy tekintették, hogy a nép áll a dinasztia szolgálatában. Ennek értelmében az állam nem állt népei anyagi fejlődésének útjában, de állandó szigorú felügyelet alatt tartotta őket.

Az állam ilyen, középkori értelmezése közvetlen összefüggésben áll a katolikus egyház nagy befolyásával, mely az Osztrák-Magyar Monarchiában az egyetlen államilag elfogadott egyház volt. Az egyébként konzervatív osztrák papság, amikor csak erre alkalma adódott, igen támadóvá és erőszakossá vált. Legfontosabb törekvése az volt, hogy a vallást és a vallási szerveződések a Monarchia politikai céljainak alárendelje.

A rendőrségnek és katonaságnak fő feladata volt, hogy éberem őrkdjön az alattvalók Habsburg-dinasztiához való hűsége fölött. Az ő megítélésük alapján sorolták be a polgárokat hűségük foka szerint első, második és harmadik rendbe. Érthető, hogy az utolsó rendbe mindig a pravoszláv szerbek tartoztak, akik úgyszólván Monarchián kívüliek, és mint ilyenek igen gyanúsak voltak. Minden hazafias mozgalom, minden függetlenséggel kapcsolatos elképzelés, még a cirill betűs írásmód használata és a hagyományos szerb motívumok felhasználása a népi díszítésben is hazaárulásnak minősült a rendőrök és katonák szemében. Minden eszközzel: letartóztatásokkal, akasztással, golyó általi halállal akarták a dinasztia ezen védői a szlovokat szándékuktól eltántorítani. Közismert, hogy a XIX.sz. második évtizedében mennyire elfajult dühös elnyomásuk és elfojtásuk. Amiről azonban nem tudni, az az elképzelhetetlen, elviselhetetlen kínzás, felügyelet és a mindenre kiterjedő intenzív megfigyelés, ami még a legnyugodtabbakat is elkeserítette, azok a fenyegetést és vesztegetést szolgáló eszközök, láthatók vagy rejtettek, fajtáikban kimeríthetetlenek (mindaz, amit a szerbek száraz, nyers erőszaknak, zsarnokságnak hívtak), azok az eszközök, melyekkel a Monarchia szervei megkísérelték az egyének és a nép szellemét kiirtani.

Az ilyen uralom a különböző néprétegek közötti gyűlölködést csak szította, annál is inkább, mert az ismert „divide et impera” (oszd meg és uralkodj!) elv, az Osztrák–Magyar Monarchiában már régóta uralkodó elvvé vált. Még a legkiemelkedőbb állami tisztviselőket is folyamatosan ellenőrizték és követték, soha nem lehetett biztos abban, hogy megőrzi pozícióját. Még kevésbé tehetette ezt az alárendelt tisztviselő, aki állandóan ki volt téve vetélytársa beárusulásának is. Nem létezett a lelkiismeret szabadsága.

Lehet, hogy ezeket az elveket kevésbé kegyetlen módon alkalmazták a valódi Ausztriában, különösen Bécsben, ahol a már régen civilizálódott nép nemes és szép szokásai minden mellett befolyással bírtak. A Monarchia déli tartományaiban, különösen Ljubljanától délre azonban az osztrák állam nem ismert mértéket, és a kegyetlen elnyomás és elfojtás szabályszerűvé vált. Nem volt olyan eszköz, melyet ne vetettek volna be, hogy a délszlávokat szétválasszák – divide et impera –, hogy egymás ellen uszítsák, és a leggyakrabban használt fegyver e cél eléréséhez a vallás volt.

Ausztria különösen a horvátok megnyerését szorgalmazta, úgy tűnt, őket lehet legkönnyebben megnyerni. A katolikus horvátokat évszázados kapcsolatok kötik a dinasztiahoz. Igaz, a szlovénekkal is ugyanez a helyzet, de a horvátoknak világos történelmi emlékei vannak. Úgy tartották, hogy ezeket a partikuláris törekvéseket (egy teljesen különálló egység megalakítására való törekvés) ki lehet használni, és a horvátokat igen könnyen a többi délszláv – elsősorban a szerbek ellen – lehet fordítani. Földrajzi helyzetük is igen kedvező volt tervük véghezviteléhez, mivel éppen Szlovénia és Szerbia között vannak beékelődve.

A horvát államnak igen nagy múltja van. 1102-ben csatlakozott Magyarországhoz, 1526-ban pedig Ausztriához. A horvátok abban reménykedtek, hogy a megkötött szerződés szabad életet biztosít számukra. Évszázados harcukkal mindig azon munkálkodtak, hogy elismerjék ezeket a történelmi jogaikat, és számos nemzedék folyamán követeléseiknek mindig jogi jellege volt. A közelmúltig még voltak horvátok, akik úgy gondolták, jövőjük biztosítva lenne egy olyan berendezéssel, mely világosan előírt jogi rendelkezéseken alapulna. Ausztria, mely mindig ellenállt ilyen törekvéseiknek, néha mégis, úgy tűnik, engedett nekik. Ez azonban csak a soron következő ámításuk volt. Ausztria különösen arra törekedett, hogy fenntartsa az egyensúlyt Magyarország és Horvátország között, védve Horvátországot attól, hogy közönséges magyar megyévé váljon, és ily módon a magyar követeléseket is visszaszorítsa, de ugyanakkor cserben is hagyta Horvátországot, amint a magyarok fenyegetőzni kezdtek.

A horvátok klerikalizmusát támogatva Ausztria főleg azon fáradozott, hogy a pravoszláv szerbektől elválassza őket. A látszólagos előnyök elvakították a nagyon hiszékeny horvátokat, és úgy tűnik, nem tudták mindig saját érdekeiket felmérni. Ez is oka annak, hogy sokáig klerikális és dinasztikus csoportnak tekintették őket.

Valójában a horvát vezető körök mindenekelőtt arra törekedtek, hogy minden olyan összetűzést elkerüljenek, amely számukra végzetes lehet. A kiegyezés módszerét helyezték előtérbe, látszólag békülékenynek mutatkoztak, minden fölöslegesen lendületes törekvéstől tartózkodtak. Az idegen állam követeléseire alkalmazkodva, Horvátország és Szlavónia gazdasági és szellemi fejlődésén dolgozva ezek a megalakulók a jobb időket várva arra törekedtek, hogy megőrizzék annak az államnak a jellegét, amely világosan különbözik Magyarországtól és Ausztriától, és hogy megőrizzék „horvát történelmi jogaikat”.

E módszer rossz oldalai mégis érezhetőek voltak sok iskolázott ember mentalitásán. Ők nem vettek részt egyetlen országukat érintő nemzetközi egyezmény megkötésénél sem, tevékenységük még magában a Monarchiában is csak kerületi és helyi kérdésekre korlátozódott. Nem létezett valódi politikai tevékenység. Természetes, hogy ilyen körülmények között a valóságérzetük gyengült, a képzelődés pedig erősödött. Túlzott lelkesedéssel adták át magukat a szónoklatoknak, szép beszédeknek, a ceremóniáknak és a külsőségek minden formájának, melyeket tettek nem követtek. Úgy tűnik, ellenfeleik gyakran saját akarataik szerint tudták őket irányítani, megengedve ezeknek a hazafiaknak, hogy csak beszéljenek, amivel szívükön és lelkiismeretükön könnyítettek.

Voltak azonban közöttük erősebb egyéniségek is, akik nem hajoltak meg az osztrák–magyar szellem és befolyás előtt. Ezek azok az emberek, akik nemzeti intézményeket és társaságokat alapítottak, és következetesen képviselték a délszláv egyesülés ügyét.

A már előzőleg említett, látszólag békülékeny hangulat a XX.sz. második évtizedében már csak emlékké vált. Az új nemzedék teljesen megszabadult az osztrák–magyar befolyás alól. Tíz év alatt kidolgoztak egy osztrákellenes, a délszláv egyesülést szorgalmazó, demokratikus nemzeti eszmét. Sikerült eszméiknek megnyerni a széles néptömegeket, és így politikai fölényre szert tenni.

Néhány általános, a tapasztalatokon alapuló alapelv, minden tudatos szellemben és minden horvát társadalmi rétegben kézenfekvővé vált. A következőképpen fogalmazhatók meg: nincs sem gazdasági, sem szellemi függetlenség politikai önállóság nélkül. A délszláv csoportok, egymástól elválasztva nagyon gyengék ahhoz, hogy független politikai csoportokat alkossanak. A „történelmi jogok”, melyek elváláshoz, elszakadáshoz vezetnek, nem fognak elég erőt adni ahhoz, hogy a délszláv egységet megvalósítsák. Ellenkezőleg, a nemzetiség elvén alapulva, mely minden külön hagyomány fölött áll, megvalósul a nemzeti egység és önállóság. Ezt a célt nem lehet a kiegyezés békülékeny politikájával elérni, hanem harccal és áldozatokkal, és a harcban és áldozathozatalban való kitartással. Ha a széles néptömegek elfogadják a délszláv egyesülés eszméjét, akkor az szilárd alapokon áll. A népi papság ezt az eszmét minden erejével terjesztette. Ilyen módon egy erős áramlat keletkezett, mely a világháború idején magával ragadta a horvát törzs minden rétegét Jugoszlávia teljes felszabadulásáig.

Tizennyolcadik fejezet

LÉLEKTANI VARIÁNSOK

A pannon délszlávok között észlelhető legfontosabb lélektani különbségek. – A szlavón variáns. – A szerémségi–bánsági variáns. – A szlovén vagy alpesi variáns. – A zágrábi és zagorjei csoport. – Az igazi szlovén csoport

A PANNON DÉLSZLÁVOK KÖZÖTT ÉSZLELHETŐ LEGFONTOSABB LÉLEKTANI KÜLÖNBSÉGEK

A pannon típusnál meg kell különböztetnünk a nyugati részeken élő szlovén, a Zágráb terjedő területen és a Zágrábtól keletre élő lakosságot.

A nyugati variánst szlovénnek vagy alpesinek is nevezhetjük, mert főleg a szlovéneket foglalja magába, akik az Alpokban vagy az alpesi hegyes területen élnek. Ebben a variánsban azok az őslakosok vannak többségben, akik a régi szláv népvándorlás után maradtak fenn. Ettől eltérően, Zágrábtól keletre a balkáni idetelepültek, főleg dináriak vannak többségben. Emiatt a balkáni jellemvonások kifejezettebbek ezen a keleti területen. Ez a vidék a félsziget közvetlen hatásainak volt kitéve, míg Zágrábtól nyugatra Nyugat-Európa hatásai érezhetőek jobban, mindenféleképpen az ősi népi alaphoz igazodva.

Azonban a Zágrábtól keletre élő lakosság sem teljesen egyöntetű. A szlavóniai medencék és kis hegyi tömbök lakossága Vinkovciig különbözik Szerémség, Baranya, Bácska és Bánság lakosságától. Két lélektani variánst kell tehát megkülönböztetnünk: a szlavóniai és a szerémségi–bánsági. Szlavóniában a bosznia-hercegovinai idetelepültek leszármazottai vannak többségben, a szerémségi–bánsági változatban pedig a Kosovóról, a Metohijából, a moravai–vardári Szerbiából érkezett lakosság. Szlavóniában a pravoszlávok és katolikusok keveredtek egymással, de a többséget a katolikusok alkotják. A szerémségi–bánsági területen a pravoszlávok vannak többen. A szlavóniai variánsban a többség i-ző és je-ző nyelvjárással beszél, a szerémségi–bánságiban pedig e-zővel. Végeredményben a két variáns közötti átmenet szinte észrevehetetlen. Vinkovcától Mitrovicáig (Szávaasztendemerig) egy széles földterület húzódik, melynek lakossága ugyanúgy tartozhatna egyik vagy a másik variánshoz is. Nézzük először a szlavóniai variánst.

A szlavóniai variáns

Az, ami ennél a variánsnál azonnal szemet szúr, a kitörő érzelem (erőteljes érzelmek, melyeket másokkal is megosztanak), és az a jóság, mely gyakran a gyengeségig terjed. A népi lélek ilyen jellemvonásai az orosz lélekre emlékeztetnek. Szokásaikban és népköltészetükben balkáni hatások érezhetőek. E lakosság ezzel kötődik a szerbiai Mačva és Észak-Bosznia lakosságához.

Rámutatunk már a Szlavóniában élő lakosság különböző megélhetési forrásaira: a termékeny földre, az erdők, szilvasok adta lehetőségekre, valamint a jószág-, különösen a sertéstartás lehetőségeire. Bár a föld többnyire nemesi tulajdonban van, gyakran idegen kezekben, a parasztok többsége is földtulajdonos, igaz, csak kis földterületeken, ami nem teszi lehetővé számukra, hogy olyan bőségben éljenek, mint a moravai Szerbia parasztjai. Sok szépen rendezett falu van, főleg a hegyek lejtőin, ahol a házak – bár egymástól elég távol állnak és a körülöttük levő szilvaskertek elválasztják őket egymástól – hosszú, végeláthatatlan utcákat alkotnak. A síksági falvakban ezeket a hosszú utcákat, az évszaktól függően vastag por vagy sárréteg borítja. A házak általában kicsik, vannak alpesi típusúak, de zsúpszalmával fedettek is. Kevés a város, és ezek is csak néhány ezer lakost számlálnak. Ezekben jelentős számú német és zsidó él, de a horvátok őket már csaknem teljesen elhorvátosították.

A lakosság szorgalmas, és nagyon át tudja magát adni az élvezeteknek. Átmeneti fokon áll: most hagyta el a patriarchális kultúrát és még nem alkalmazkodott teljesen a korszerű életkörülményekhez. Mindenkit, de főleg a nőket – inkább mint a férfiakat – az a gondolat fűti, hogy az életet élvezni kell. Ez a mentalitás, mely az orosz–szláv nemtörődömségre hasonlít, a vidékre jellemző könnyű élet következménye lehet, ahol a föld kis erőfeszítés árán is kiadósan terem.

A férfi népviselet elemei (amibe beletartozik a széles nadrág, a bő gatyva is) nem olyan díszesek, mint a női népviselet. A női viselet különböző színű mintákkal tarkított, melyek gyakran ízlésesen vannak összeválogatva. Ez a lakosság még a XIX.sz. második felében is nagy házközösségekben élt, melyek mára szinte teljesen eltűntek. A házközösségek fejét gazdának hívták. Berendezése és belső élete megegyezett a szerbiai Mačvában levő zadrugák életével. A katolikusoknál családi ünnepeket ülnek, melyek megegyeznek a pravoszláv slávával, és mindannyian egyforma módon tartják a karácsonyt, a húsvétot és a pünkösdöt. A vendégszeretet igen fejlett és elterjedt. Lovretić szerint hőskölteményeik még a XX.sz. elején is ugyanolyanok voltak, mint Szerémségban és a balkáni államokban.²¹⁶ Ma már csak az öregek ismerik a Kraljević Markóról, Lazar cárról és Mandušić Stankórol szóló énekeket, de guzlica vagy bármely más hangszeres kíséret nélkül éneklük őket.

Lírai dalaiknak jelentős értéke van. Néhány közülük a moravai Szerbia lírai dalaivalhoz hasonlít. Magas ihletettséggű ősi dalaik és más, szemmel láthatóan boszniai eredetű dalaik is fennmaradtak.

Mindezek a dalok azonban kihalófélben vannak a korszerű, vagy a mai kor ízlésének megfelelően átalakított balkáni dalok áradatának hatására. Ezekben a dalokban a mai, sőt a mindennapi élet eseményeit éneklük meg. A dalok nagyon rövidek. Ezekben az új szlavóniai dalokban főleg a szerelmi szenvedélyről, a gyakran leküzdhetetlen érzelmekről énekelnek, általában minden visszafogottság nélkül. Az érzelmi élet náluk féktelen. Az érzelmeknek ebben az áradatában a nők a hangadók. Úgy tűnik, a férfiak csak őket követik. Általában egyetlen délszláv területen sem ennyire szabadosak a nemek közötti viszonyok, és a női erkölcs sem ennyire laza. Dalaikban gyakran énekelnek a magukkal eltelt újgazdagokról. Ezek általános típusok, magából az életből merítve.

²¹⁶ *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena*. Zagreb, Jugoslovenska Akademija. II. kötet.

A társadalom középső rétege túlzó fényűzésben él, Bécs és Budapest fényűzését durván utánozza. Meg kell említeni a mértéktelen alkoholfogyasztást. Szerencsére az utóbbi években a szlavóniai lakosság kezdett hozzászokni az egészségesebb élethez a szerbhorvát földműves-szövetkezeteknek köszönhetően, melyek Zágráb hatására egyre jobban terjednek, és az iskolázott emberek hatására, akik minden eszközzel igyekeznek népük erkölcsét felemelni.

A szerémségi-bánsági variáns

Ebben a variánsban, mely igen hasonló a szlavóniaihoz, több balkáni jellemvonás maradt fenn. Azokon a szerbekén kívül, akik Kosovóról, Metohijából és Észak-Szerbiából származnak, magába foglalja a bosznia-hercegovinai, sőt dalmáciai idetelepülteket is: ismert például, hogy 1774-ben sok dalmáciai szerb Mitrovica, Golubinac, Surduk és Donji Petrovac környékére, Szerémségben pedig Karlóca környékére költözött.

A megművelhető föld legnagyobb része a szerbeké, különösen Szerémségben, Nyugat-Bánságban és Bácskának azon részében, amely a Duna és a Tisza szögletében van, és Šajkaška (Sajkásvidék) néven ismert. A szerb parasztok gyakran gazdagok. Nagy, zsúfolt falvakban élnek, melyeknek utcái hosszúak és egyenesek, vagy elszórt településeken, szállásokon. Főleg a szállásokon maradtak fenn a házközösségek, a nagy házközösségek utolsó maradványaiként a Határőrvidék fennállásának idejéből. Ezek a síkságok sokkal tágasabbak a balkániaknál, a föld zsíros és termékeny.

A dinári és balkáni idetelepültek néhány jellemvonása az idegen hatalom hatására jelentősen megváltozott, de nem szűnt meg teljesen; még a városokban is találkozunk az erőteljes és féltelen balkáni vérmérséklettel. Ebben az új társadalmi környezetben azt a benyomást keltik, mintha idetévedtek volna. Bár erejüket nem tudták az elnyomók ellen fordítani, mint ahogy ez a balkáni államokban történt, mégis lendületet adtak az ellenük folyó harcnak. Még a nyugodtnak és mérsékeltnek tűnők is energikusabbá és erőszakosabbá válnak, ha valaki nemzetiségüket vagy vallásukat sértegeti. Ebben a környezetben lelkesedés és hevesség formájában fennmaradtak a hajduk vérmérséklet nyomai. 1848-ban a magyarok szenttamási támadása alkalmával, a szerb felkelők először meghátráltak. Ekkor egy szerzetesük beszaladt a templomba és így fohászzkodott: „Isten! Ha nem a szerbek győznek, nem vagy Isten!” Az ilyen heves érzelmek sok hasonló példáját tudnánk még felsorolni, különösen a világháború idejéből.

A heves érzelmek a magánéletben is megnyilvánulnak. A lányok jobban kedvelik a büszke és bátor fiatalembereket, akik hősi játékokban győzedelmeskednek és ügyes lovasok. Ezeket a tulajdonságokat többre becsülik a gazdagságnál.

Az egész lakosságot heves hazaszeretet jellemzi. Az itt élő szerbeket lelkesítő nemzeti eszmék tekintetében még a legkisebb gyanú sem merülhet fel. Náluk is, mint a szerbek között mindenütt, igen erősek a történelmi hagyományok gyökerei: még most is énekelnek balkáni eredetű hőskölteményeket, különösen Szerémségben. Ezeket a vidékeken jegyezte fel Vuk Karadžić a legszebb népdalok többségét, főleg a líraiakat. Ez a lakosság mindig is olyan lelki életet élt, mint a szerbiai, attól függetlenül, hogy szellemi életük központja Újvidék, Karlóca vagy Belgrád volt. E területek iskolázott emberei tömegesen siettek Szerbia megsegítésére annak felsza-

badulása után. A legismertebbek közül megemlítem Obradović filozófust, Daničić nyelvészt, Jakšić és Jovan Jovanović Zmaj költőket és az 1912–1915-ig tartó háború idején a szerb hadsereg vezérkari főnökét, Putnik vajdát. A belgrádi egyetem professzorainak jelentős része erről a vidékről származik, még több van a középiskolai tanárokból, tanítókból és a szerb állam szolgálatában álló tisztviselőkből. M. Pupin, aki bánsági születésű, a New York-i Columbia Egyetem fizikaprofesszora, az egyik legkitűnőbb szerb hazafi. E vidék parasztjai zarándokútra indultak Szerbiába, hogy a népi ünnepélyeken részt vegyenek, hogy lássák „ösi területeiket” és „seregeiket”, azoktól a veszélyektől függetlenül, melyeknek visszatérésük után voltak kitéve. Ezek a látogatások Kosovo felszabadulása után még gyakoribbakká váltak. Minden szerb paraszt látni akarta ezt a nemzeti szentélyt, és egy maroknyi földet szeretett volna magával vinni emlékül.

A magyar környezet hatására bizonyos fokú változások mégis végbementek az idetelepültek mentalitásában.

A nyilvános életből teljesen kirekesztve, alacsonyabb rendű polgárként kezelve, egyedül arra adódott alkalmuk, hogy hazafias érzelmeiket beszédekben és ünnepeiken nyilvánítsák ki. Ilyen alkalmakkor fellángolt a lelkesedés, de akárcsak a horvátoknál, csak szavakban nyilvánult meg, nagyobb visszhang nélkül. A XIX. sz. közepétől már érezhetőek ennek a felületes lelkesedésnek következményei, még az „egyesült szerb ifjúság” beszédeiben és tetteiben is.

A városokban más hajlamok nyilvánultak meg, melyek mindig a nyomás hatására fejlődtek ki: annak képessége, hogy az intim érzelmeket leleplezzék, annak képessége, hogy olyan tetteket hagyjanak jóvá, melyeket valójában lelkük mélyéről elítélnek, és az olyan mesterkelt sajnálatra méltó udvariasság, mely gyakran az önbecsülés hiányába torkolt. A parasztoknak nincsenek ilyen fogyatékoságaik, ők alapján véve egészségesek maradtak.

Az utóbbi időkben a gazdasági fellendülés következtében mindez kezdett eltűnni. A városi lakosság felriadt álmából, ahogy az az élet komolyságához és méltóságához illik. Az idegen hatások ellen pénzügyi és anyagi szervezeteinek erődítménye mögül védekezik. Az ismert népművelőnek, Vasa Stajićnak köszönhetően az ifjú városi nemzedék körében heves nemzeti törekvések indultak meg. Ezek még Amerikában is visszhangra találtak, ahol P. Radosavljević a Columbia egyetemről azt tűzte ki magának célul, hogy életben tartsa és fűtse a hazaszeretetet azokban a szerb kitelepültekben, akik nem mondtak le arról, hogy visszatérjenek szülőföldjükre,.

A szlovén vagy alpesi variáns

A zágrábi–zágorjei horvát–szlovén csoport. – Ez a variáns a zágrábi–zagorjei csoporttal kezdődik, amely nyelvvel és etnikai tulajdonságaival a szlovénekhez kötődik, de évszázadok óta horvátnak tartja magát, és irodalmi nyelvének a szerbhorvátot fogadta el. Mi tehát különbséget teszünk köztük és a szlovén csoport között.

A zágrábi–zagorjei csoportot a polgári, szűkebb Horvátország három, a Körösi, a Varasdi és a Zágrábi járásának lakossága alkotja, akiknek legnagyobb része a Hátörvidéken kívül élt és soha nem szenvedtek a török igája alatt.

Zagorje, Prigorje és Turopolje (Túrmező) területén számos őslakos található. Az új lakosok egyik csoportját a horvát idetelepültek alkotják, akik a történelmi

Horvátország területeiről, Lika Adria-tengermellékéről és Bosanska Krajnából származnak. Találkozunk idetelepült balkáni szerbekkel is, akik áttértek a katolikus hitre. A Krajnából és Stájerországból idetelepültek igen kevesen vannak. Szinte teljesen katolikus lakosság, kaj-ozó nyelvjárással beszél. A nyelvben egyébként, mint minden szlovén vidéken, sok német kifejezés van, melyek többé-kevésbé átalakultak.

1853-ig a parasztok (muzsikok) közönséges napszámosok voltak, akiknek saját földjük egyáltalán nem volt, a török uralom alatt sínylődő jobbágyokhoz hasonlóan éltek. A politikai életben semmilyen szerepet nem játszottak. Egyedül a nemesség, főleg a régi történelmi Horvátországból származó, foglalkozott közügyekkel, és különösen a zagorjei nemesség. A föld általában a nemesség tulajdonában volt, mellettük a szabad parasztok álltak, akik különleges kedvezményeket kaptak. A zagorjei nemességet gyakran *šljivarok*nak, szilvafásoknak²¹⁷ hívták, utalva ezzel vagyonuk eredetére.

Đalski horvát író novelláiban és regényeiben tökéletes képletességgel mutatta be a nemesség tulajdonságait, méghozzá azokat, melyek a XIX. sz. végéig jellemezték. Ezek a dinári tulajdonságokra emlékeztetnek, ám azokkal a változásokkal, melyek az új társadalmi helyzet következményei. Ami náluk meglepő: az érzékenység, a hevesség és a lelkesedés. Viselkedésük és tartásuk méltóságteljes. A parasztság körében nagy tekintélynek örvendtek, és ők a „mi hatalmas nagyurainknak” hívták őket. Az igazi nemesi otthon vendégszeretete még a legkiadósabb dinári vendégszeretetet is túlszárnyalta. Határtalanul odaadó barátok voltak. Kedvelték a vadászatot, vidám életet éltek, gyakran rendeztek táncmulatságokkal járó vendégségeket, dalokkal és köszöntőkkel a „szebvik nem és a haza” egészségére. Különösen nagyra értékelték a jó szónokokat, akik az érzelmek legérzékenyebb húrjait is meg tudták pengetni.

Ez a vendégeskedésekkel és ünnepekkel tarkított életforma az idők folyamán kihatással kellett, hogy legyen mentalitásukra is, és politikai magatartásuk gyakran változott az udvar és az osztrák–magyar nemesség hatására. A XVIII. sz.-ban és a XIX. sz. elején kezdték őket megfertőzni a német szokások. A szaborban és a gyűléseken gyakran beszéltek latinul, odahaza az eddig kaj-ozó nyelvjárásukba latin és német kifejezéseket kevertek. A XIX. sz. első felében azonban a magyarokhoz kezdtek közeledni, és a „hősies magyar népet... a magyarokat, akik vállalva, testvéreinkként küzdenek és harcolnak már 800 éve az alkotmányosságért” kezdték el dicsőíteni. A szerbhorvát nyelv, mint irodalmi nyelv elfogadtatásáért folyó harcban egyesek a mozgalom mellett álltak, míg mások azzal a kifogással támadták, hogy a latin a nemesség nyelve. A köznyelv számukra nem volt eléggé előkelő. A dinári telepések nem voltak ín্যükre, és vlachoknak hívták őket. Szinte megvetették a szlovéneket, kranjiakat, azokat a „kocsmárosokat és uzsorásokat”. Minden, ami a kranjiaktól jött, számukra nyugatias szellemmel volt megfertőzve. A XIX.sz. közepe táján e nemesség egyre inkább elszegényedett, és többségük teljesen tönkrement.

A jobbágyok azonban 1853-ban, felszabadításuk után anyagi tekintetben igen sokat fejlődtek. Ez lett a legsűrűbben lakott vidék egész Horvátország és Szlavónia területén, Zagorje egyes völgyeiben a lakosság sűrűsége elérte a 114–167 főt négyzetkilométerenként, Túrmezőn 117, Zágráb környékén pedig a 66 főt (1910-ben). Szinte kizárólag földműveléssel és kertészettel foglalkoznak. A domborzat formájá-

²¹⁷ Vö. a hétszilvafás nemessel.

val, átmeneti típusú szórványfalvaikkal (*upola razbijenim*) és szilvásaikkal vidékeik Šumadijára emlékeztetnek. Ugyanígy egyes lélektani vonásaik is a šumadijaiakra hasonlítanak. A parasztnak kötődnek a földhöz, habár a megélhetés igen nehézre vált a lakosságszám növekedése következtében, nem vándorolnak el, hanem csak a szomszédos városokba költöznek, ahol a szlovén lakosság számát növelik. Igen szorgalmasak, józan gondolkodásúak és kitartóak a munkában. Tehetséges emberek vannak. V. Jagić, a bécsi egyetem volt professzora, minden idők legjobb szlovén nyelvésze egyike a legismertebbeknek.

Az itt élő parasztnak azonban visszataszító a lelke, a család és ármány szelleme vezérli őket. Egyedül magukat tekintik igazi horvátoknak (*horvati*). Azokat, akik nem az ő nyelvjárásukat beszélik, szinte idegennek tartják, így közvetlen szomszédaikat, Žumberak és Karlovac lakosait *vlachok*nak nevezik. Minden idegent, aki európai ruhát visel, szlovénnek tartanak. A balkáni *čifčija* (csipcsik, jobbágyok) sorsához igen hasonlít a *kmetek* sorsa, mely évszázadokig tartott, és olyan jellemvonásokat hozott létre karakterükben, melyek igen közelivé teszik őket a központi típushoz. Gyakran bizalmatlanok. E parasztnak szolidaritása az elnyomottak szolidaritása. Számukra teljesen ismeretlenek a horvát történelmi hagyományok. Csak néhány szűkszavú történetet ismernek Kraljević Markóról (például, hogyan tudott Kraljević Marko megenni 50 kg húst, hogyan mérgezte meg egy gróf stb.). Nyelvjárásukból hiányzik a dinári beszédből ismert festőiség a kifejezésekben és metaforában. Múltjukkal a magyarazzák, miért nem tudta őket sehogyan sem magával ragadni a demokratikus érzés. A Prigora környékiek úgy tartják, állami ügyekkel csak a hatalomnak és a nemességnek kell foglalkoznia, ők – mondják – jobban értenek hozzá, mint a jobbágyok. A nemességnek parancsolnia kell, a muzsiknak pedig hallgatni, urak nélkül nem lenne semmilyen rend. „A muzsikok maguk között nem tudnának megegyezni, mindegyik parancsolni akarna, így pedig nem mernek, hanem mindig azt kell tenniük, amit az urak akarnak”.²¹⁸ Ez a lakosság szófogadó, fegyelmezett és teljesen aláveti magát urai akaratának.

Az erős vallási érzelmek igen fejlettek. Minden embernek – mondják – Isten törvénye szerint kell élnie. Semmit sem szabad felebarátjuk kárára tenni. Ez bűn. Aki jóemberként él, jutalmat nyer a másvilágon, a másik pedig Isten büntetését ismerheti meg. Az öngyilkosság tiltott. Az Istentől kaptuk életünket, és csak ő veheti el tőlünk. Ezt a vallásosságot könnyen felhasználták a más vallások elleni támadásokban. Szerencsére azonban a papság a nemzeti eszme által vezérelve egyre szabadelvűbbé vált. Ők jelentősen hozzájárultak a parasztnak felvilágosításához és a demokratikus eszmék megismertetéséhez.

Az igazi szlovén csoport. – Fehér-Krajna vidékén és Stájerországban szinte alig érezhető az átmenet a zagorjei és az igazi szlovén csoport között. Itt is az őslakosság van többségben, akikkel a balkáni idetelepülők keveredtek, és mára teljesen egybeolvadtak. Ljubljánától északra, Karintiában szinte csak ősi szlovén lakosság él.

Szlovéneknek nevezik magukat (egyreszámra *slovenec*, nőnem *slovenka*). A németek nemrég még vendeknek vagy vindeknek hívták őket (Wenden, Winden).

Földrajzi elterjedtségüket a 16. fejezetben már nagyjából bemutattuk. A középkor elején a szlovéneknek elég nagy területet jutott részül. A magyarok Pannon-medén-

²¹⁸ V. Rožić: Prigorje. *Zbornik Jugoslavenske akademije*. XIII. f. 112.

cébe való érkezése előtt, a szlovének foglalták el e medence nyugati részét, főleg a Balaton környékét. A szlovén élet központja akkoriban Balaton-környéki Blatni grad volt. Érintkezésben voltak a szlovákokkal és a csehekkel és e kapcsolat folyamatos volt. Ma már nincs szlovén Magyarországon, Zalát, Vas megyét és a még távolabbi Sopront kivéve. Övéké volt nemcsak Krajna, hanem csaknem az egész Stájerország és Karintia, még Tirolba is eljutottak, különösen Pusterthalban Linzig. Északon Dachsteinig és Totesgebirgig hatoltak. Végül délnyugaton a mai Olaszország egy részéig, Tagliamento vidékéig jutottak. Területeikből mindezekben az irányokban veszítettek, főleg az alpesi vidékeken, ahol az erős német néppel voltak érintkezésben. Csak Krajna, Stájerország és Karintia déli részén maradtak fenn. Azonban a XVIII.sz. végén ezeken a területeken is nagyon elnémetesedtek városaik. A XIX. sz. elején veszi kezdetét a szlovén ébredés, a szellemi fejlődés, elsősorban gazdasági okok következtében.

Bár rövid ideig tartott, a francia igazgatás az országban igen nagy jelentőséggel bírt. Ljubljana vált az illír királyság fővárosává. A francia közigazgatás bevezette a szlovén nyelvet az oktatásban és sok iskolát nyitott; még egy szlovén nyelvű napilap is megjelent. A horvátok nemzeti ébredése hatott a szlovénekre is, akik ettől az időtől kezdve szorosban kapcsolódnak a szerbhórvátokhoz. Igen nagy kedvvel iskoláztatták magukat, környezetükből kerültek ki a XIX.sz. első felének nagy nyelvészei: Kopitar, Miklošić és a költő Prešern.

A szlovének főleg a gazdasági fejlődésnek köszönhetik eszmélésüket, öntudatra ébredésüket. Ezek után sok olyan városban felülkerekedtek, melyek addigra már szinte teljesen elnémetesedtek.

A gazdasági fellendülésnek számos oka van. Mivel a falusi termelés elégtelennek bizonyult, emellett pedig a lakosság tovább szaporodott, a szlovének a gyárpar és a szabad foglalkozások felé fordultak. Sokan tisztviselőnek, ügyvédnek, papnak álltak. A volt Osztrák–Magyar Monarchia egyetlen délszláv vidéke sem adott annyi tanítót, középiskolai tanárt és főleg katolikus papot. Német nyelven és német iskolákban tanultak, melyeket csak a legújabb időkben váltottak fel a szlovén nyelvű iskolák. Akárcsak a csehek, ők is így sajátították el a német módszereket és szervezést. Amikor megkezdődött a szlovén ébredés folyamata, e mozgalom legtöbb támogatója a művelt emberek e seregéből került ki. A szlovén papság, mióta nemzetivé lett, jelentős szerepet játszott és játszik ma is.

A falvakból a városokba költözés igen kedvezően hatott a nemzeti mozgalomra. A XIX.sz. folyamán a gyárpar előrehaladása, a városok gyors fejlődése és a vasútvonal kiépítése következtében a parasztok városokba áramlottak, ahol erős konkurenciát jelentettek az olasz és német munkásoknak. Eleinte csak egyénileg vagy kisebb csoportokban érkeztek, ezért igen gyakran elnémetesedtek vagy elolaszosodtak, de csakhamar, összetartva jobban kezdtek hinni önmagukban és a szlovén ügyben. Még a félig elnémetesedett és félig elolaszosodott szlovén származású városiak is kezdtek visszatérni saját nemzetiségükhöz. E nyomás hatására a németek szinte eltűntek a krajnai városokból, és igencsak legyengültek más szlovén központokban is. Kiemeltük már a szlovének nagy eredményeit Goriziában és Triesztben. Egyre nagyobb számban jelentek meg mindenhol mint kereskedők, vállalkozók és bankárok. Ma minden városban igen erős oktatási és gazdasági szervezeteik vannak. Megszűntek „mindig elégedett” és kevéssel is megelégedő krajnaiaknak lenni, ahogy a XVIII.sz.

végén Vodnik költő mondta. Energikusak, vállalkozó szelleműek és harciasak lettek, készek arra, hogy saját hazájukban az őket megillető helyet elfoglalják, hogy minden idegen elem ellen felvegyék a harcot. A fegyelem, melyhez hozzászoktak, különösen segítette őket ebben a hazafias munkában. Gazdasági fejlődésük túlszárnyalta a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén élő más délszlávok hasonló eredményeit (takarékpénztárak, hitelszövetkezetek, fejlett ügyletek), néhány gazdasági ágban a cseheket is maguk mögött hagyják.

A gazdasági fejlődés és vele együtt a nemzeti tudat majdnem minden városba behatolt. Mindenfelé földműves-szövetkezetek alakulnak, sok lap a gazdaságról és a parasztok érdekeiről cikkezik. Mivel nem volt elég állami támogatást élvező iskola, a szlovének olyan magánszervezeteket alapítanak, melyek azon munkálkodtak, hogy ezek száma növekedjen. Alig akad köztük írástudatlan. Minden szlovén család szükségesnek tartja, hogy hazafias társaságok munkájában részt vegyen, a ljubljana Matica irodalmi társaság kiadványai pedig mindenfelé elterjedtek.

Bár nem volt egyetemük (ezt csak a felszabadult és kibővült jugoszláv hazájukban kapták meg) és középiskoláik száma is korlátozott volt, a szlovének igen gyakran mentek felsőbb iskolákba. A zágrábi és belgrádi egyetemek néha köztük találták meg professzoraikat. Osztrák és német egyetemeken is megtaláljuk képviselőiket.

A jugoszláv egyesülés eszméje mindenhová, még a parasztok közé is behatolt. Nem létezik többé a tartományi különállóság egyetlen híve sem. A Szerbia iránt érzett rokonszenv nagy és megható. A szlovének Szerbiát saját Piemontjuknak tekintik. Aggódással követték Szerbia harcát a függetlenségért és nemzettársaik függetlenségéért. Lelkesedésük határtalan volt az 1913–14-es háborúk idején. Még Karintiában is, a szlovén területek legészakibb határán az osztrák hatóságok 1913-ban számos parasztot letartóztattak, mivel azok nyíltan kifejezték Szerbia iránti rokonszenvüket és adományokat gyűjtöttek a Szerb Vöröskereszt számára. A világháború alatt a szlovének minden üldöztetés és fenyegetés ellenére állandóan azt a töretlen vágyukat hangoztatták, hogy a szerbekkel és horvátokkal együtt független államot alkossanak.

Igaz, szinte egyáltalán nincsenek történelmi emlékeik, de a délszlávság eszméje teljesen magával ragadta őket, és ma ennek legerősebb pártfogói. Szorgalmasak, állhatatosak, erősek és módszeresek, jó a szervezőképességük. Ugyanazok a tulajdonságok jellemzik őket, mint a dináriakat, csak kifinomultabbak. Alapjában véve demokratikusak. Mindezeknek a tulajdonságoknak a birtokában, valamint földrajzi helyzetük következtében arra hivatottak, hogy jelentős szerepet játsszanak a mai jugoszláv államban. Ebben ők lesznek a legerősebb gazdasági és leginkább nyugatias csoport.

